

keréknyomok

2009/NYÁR ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

Tartalom

TANULMÁNYOK

- Williams S. Waldron:
Buddhista modernitás
és a tudományok
(Körtvélyesi Tibor fordítása) 3
- Zsolnai László:
Buddhista közgazdaságtan 16
- Ruzsa Ferenc: Ismerte-e
a Mester a védákat? 24
- Kósa Gábor: Láthatatlan kezek
hófehér ruhában –
A manicheus ruházat
vallási hátteréről 39
- Nagy Márton: Kínai források
Csampáról a Tang-dinasztia
időszakában 53
- Kelényi Béla: A tibeti rituális maszkok 62
- Sárközi Ildikó: A sibék vallási
hagyománya – Isanju Mama alakja
Nara Elsi sámán
tudományának tükrében 75
- Bethlenfalvy Géza:
Csoma bódhiszattva? 90

INTERJÚ

- Megvilágosodás – „hiba a rendszerben”
Galambos Péterrel
Szegedi Mónika
készített interjút 97

RECENZIO, BIBLIOGRÁFIA

- Laszlo Zsolnai
and Knut Johannessen
Ims (ed.): Business within Limits –
Deep Ecology and Buddhist Economics
(Kovács Gábor) 116
- David R. Loy. A Buddhist History
of the West: Studies in Lack
(Técsi Éva Judit) 120
- A buddhizmus magyarországi
bibliográfiája
1. rész (Fődi Attila) 129
- SUMMARIES IN ENGLISH 135

E SZÁMUNK SZERZŐI

KÓSA GÁBOR

Láthatatlan kezek hófehér ruhában – A manicheus ruházat vallási hátteréről – (Buddho-Manichaica VI)¹

Annak ellenére, hogy a buddhizmus jelentős hatást gyakorolt a Turfánban és Dunhuangban talált manicheus szövegekre és képi ábrázolásokra, a helyi manicheus közösség „kiválasztottjai” (electi, electae) könnyen felismerhetők az általuk hordott fehér ruházat alapján. Jelen tanulmány elsőként ezen szín manicheus kontextusbeli jelentését vizsgálja, majd a ruházat által fedett kezek és lábak motívumának vallási hátterét elemzi.

A 20. század első évtizedeiben a német, francia és orosz régészeti expedíciók hatalmas mennyiségű kéziratot és művészeti alkotást találtak a Turfán-medencében (pl. Kocsóban, Szengimben, Bezeklikben). A feltárt emlékek majdnem mindegyikére erősen rányomta bélyegét a buddhizmus, így habár számos vallás volt jelen a területen, mégis gyakran nehézséget okozott ezek azonnali azonosítása. Ezen megállapítás még inkább érvényes a manicheus képi és szöveges emlékekre, hiszen azok mindig is a helyi vallás „ruhájába” öltözködtek: Egyiptomban és Európában kereszténynek, Iránban zoroasztriánusnak, Belső-Ázsiában és Kínában pedig buddhistának mutatták magukat. Kínában a két vallás szöveges emlékei olyannyira hasonlítottak egymásra, hogy amikor a 20. század egyik legnagyobb sinológusa, illetve orientalista, Paul Pelliot a dunhuangi barlangban lehetőséget kapott a kéziratok átnézésére és kiválogatására, hogy az értékesebbeket és érdekesebbeket Nyugatra szállítsa, akkor az egyik legfontosabb kínai nyelvű manicheus iratot (az ún. *Traktátust*) az érdektelen kategóriába sorolta, mivel úgy vélte, hogy egy nem különösebben jelentős buddhista szöveg került a kezébe. Nem sokkal később P. Pelliot egyébként É. Chavarnes-nal együtt publikálták a manicheizmusról szóló alapművüket, ami a mai napig meghatározza a kutatást, Pelliot pedig később visszaem-

1 A sorozat tanulmányainak elkészülését (korábbi tanulmányok: Keréknyomok [I, II, IV], Ecsedy I. emlékkötet [III], Valástudományi Szemle [V]) a Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange RG 009-U-04 számú pályázata segítette, jelen tanulmány megírásához hozzájárult a Japan Society for the Promotion of Science (FY2008) ösztöndíja. Az idézett kínai nyelvű szövegek rövidítései: T = *Traktátus* (*Bosijiao canjing* 波斯教殘經 [BD00256; T54, n2141B: 1281a–1286a]), H = *Himnusz-tekercs* (*Moni jiao xiabu zan* 摩尼教下部讚 [S.2659; T54, n2140: 1270b–1279c]), K = *Kompendium* (*Moni guangfo jiaofa yilüe* 摩尼光佛教法儀略 [S.3969 + P.3884; T54, n2141A: 1279c–1281a]). A kínai idézeteknél ||| között megadom a kézirat oszlopainak számát, / jellel pedig a Taishō Kánonban (*Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新修大藏經, 1924–1932, 85 vols., Taishō Issaikyō Kankōkai, Tokyo, Takakusu Junjirō 高楠順次郎 – Watanabe Kaigyoku 渡邊海旭 (eds.)) szereplő szöveg oszlopait jelölöm. Egyéb források a következők szerint: *Acta Archelai* – Beeson 1906; *al-Fihrist* – Flügel 1862/1969 [Dodge 1970]; *X'āstoānīft* – Asmussen 1965: 169–199; *Kephalaia* – Böhlig, Alexander – Polotsky 1940, Böhlig 1966, Gardner 2005; *Zsoltárkönyv* – Allberry 1938.

lékezésében is feljegyezte ezt a számára is szomorú tévedést.² Hozzá kell tenni, hogy Pelliot egy szűk helyen gyertyafénynél dolgozva naponta körülbelül 1000 tekeracet átnézve rostálta át a kéziratokat, egy-egy kéziraatra éppen csak annyi ideje jutott, hogy egy pillanatra belenézzen.³ Hasonló eset történt a másik kínai nyelvű kézirrattal, az 1907-ben talált ún. *Himnusz-tekerccsel*, melyről csak 1916 nyarán mutatta ki egy buddhista tudós, Yabuki Keiki 矢吹慶輝 (1879–1939), hogy valójában nem buddhista, hanem manicheus szöveg.⁴

Ami a Turfánban talált viszonylag kis számú képi anyagot illeti, minden buddhista motívumuk ellenére ezek között egy jellegzetességről mindig fel lehetett ismerni a manicheus emlékeket: a manicheus „szerzetesek” minden képen fehér ruhát viselnek.

1. Kiválasztottak fehér ruhában

A manicheizmus tanításait a kínai császár számára bemutató *Kompendium* negyedik része a manicheus hierarchiát a következőképpen írja le:

K70–75. „AZ ÖT FOKOZATRÓL – NEGYEDIK CIKKELY

1. Az első a 12 *mushe*. (Ez a rang) lefordítva annyit tesz: »aki a Tant megkapta és az igazságot tanítja«.
2. A második a 72 *sabosai*. (Ez a rang) lefordítva annyit tesz: »aki a Tanra vigyáz«. Másként *fuduodan*nak nevezik.
3. A harmadik a 360 *moxixide*. (Ez a rang) lefordítva annyit tesz: »a Tan csarnokának vezetője«.
4. A negyedik az *aluohuan*. Ez lefordítva annyit tesz: »minden tiszta és jó ember«.
5. Az ötödik a *noushayan*. Ez lefordítva annyit tesz: »minden tiszta hitű hallgató«⁵

A fenti leírás ötös beosztása alapvetően a manicheus hierarchia kettősségének részletezése, melyet a világi hívők, Augustinus szóhasználatával *auditorok* („hallgatók”) és a „szerzetesek”, vagyis kiválasztottak, *electusok* alkotnak. A fenti rendszer legalsó szintjén, az ötödik pontként említett *noushayan* (középperzsa: *nywš'g'n* [*nyōšāgān*]) kategóriája a hallgatók legnépesebb csoportját jelöli, míg az első négy csoport az *electusok* egyházszerkezeti hierarchiáját mutatja be. A fenti felsorolás után közvetlenül a *Kompendium* a két nagy csoport közötti öltözködésbeli különbséget világítja meg:

² Pelliot 1908: 505–506.

³ Mikkelsen 1995: 90–91.

⁴ Yabuki 1988: 25. Lásd még Stein 1921: 922; Waldschmidt–Lentz 1926: 117.

⁵ 1280b27–1280c12 || 70 || 五級儀第四 / || 71 || 第一，十二慕闍，譯云承法教道者； / || 72 || 第二，七十二薩波塞，譯云侍法者，亦号拂多 / 誕； / || 73 || 第三，三百六十默奚悉德，譯云法堂主； / || 第四 ||，阿羅緩，譯云一切純善人； / || 75 || 第五，禰沙嗒，譯云一切淨信聽者。

K76–78. „A fent említett *aluohuan* és a rangban azok felett állók mind fehér ruhát és főveget viselnek, egyedül a *noushayan* rangúak hordják régi ruhájukat. Mind az öt fokozat a parancsolatok szerint egymásra támaszkodik, mindannyian a tanítás parancsát követik és betartják a szabályokat, így aztán (mindannyian) a megszabadulás útján járnak.”⁶

Mindez tehát arra utal, hogy miközben az auditorok (*noushayan*) korábbi öltözéküket használják, a teljes manicheus „papság” fehér ruhát visel és fehér főveget hord. A manicheus ruházat ezen jellegzetessége számos képi ábrázoláson megjelenik.⁷ A fehér színt Kínában egyébként a jóval korábbi gyökerekre visszanyúló kínai kozmológiában a nyugati irányba hozták összefüggésbe, ahogyan később a buddhista ikonográfiában a nyugati irányhoz tartozó Amitábhához tartozott.⁸

A másik két kínai nyelvű manicheus szöveggel ellentétben a fenti leírást tartalmazó *Kompendium* nem manicheusok számára készült: 731. július 16-án egy manicheus püspök a Tang-dinasztiabeli Xuanzong császár (uralk. 712–755) számára foglalta össze ezen idegen vallás tanait. Bár maga a leírás rendkívül tömören és korrekt módon összegezte a manicheizmusról szóló tudnivalókat, a császár egy évvel később betiltotta a vallást. Mindezt azért érdemes kiemelni, mivel ez a leírás egy objektív szemlélő (a császár) számára készült, és ilyen módon tér ki a ruhák színére, miközben a másik két, manicheusok számára írt jóval hosszabb szövegben (*Himnusz-tekercs, Traktátus*) egyszer sem történik említés az electusok fehér ruhájáról. Ennek oka az a közismert vallástörténeti „szabály”, hogy egy adott korban uralkodó, természetesként kezelt vallási jellegzetességeket az adott közösség általában nem találja leírásra érdemesnek, így ezeket vagy egy külső szemlélő írja le, vagy egy külső megfigyelővel (esetleg ellenféllel) folytatott párbeszéd, vita kapcsán kerülnek feljegyzésre.⁹ Valóban a manicheusok fehér ruháinak említése számos alkalommal megjelenik a nem-manicheusok által írt történeti forrásokban, melyekből gyakran kiérződik a polemikus, ellenséges hangvétel, illetve néhány esetben a nem pontos informáltság (az első példában a forrás híveket említ, miközben – mint fentebb láthatuk – csak az electusokra igaz a megállapítás).

6 1280b27–1280c12||76|| 右阿羅緩已上，並素冠服；唯禱沙嚩一||77||位，/ 聽仍舊服。如是五位，桌受相依，咸遵教||78||命，/ 堅持禁戒，名解脫路。

7 Például MIK III 8259 R, MIK III 6265–4966 R, MIK III 4979a–b V, MIK III 4974 R, MIK III 6368 V, MIK III 6283, MIK III 6286, MIK III 4815a, MIK III 6918, MIK III 4624 (Gulácsi 2001: 60, 64, 71, 84, 93, 177, 179, 183, 200–201, 203). Interneten lásd például LeCoq 1923: Taf. 8b: <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFB-2/V-2/page/0087.html>; LeCoq 1923: Taf. 2: <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFB-2/V-2/page/0073.html>.

8 A Kálacakra-tantrában is felbukkannak a buddhizmus szempontjából téves tanítást közvetítő személyek, közöttük Māni is, akit az egyik forrás fehér ruhásnak (*Svetaustrin*) nevez (Hoffmann 1969: 56–58).

9 Távoli, de közismert példaként említhető például Oszirisz mítosza, melyet összefüggő formájában Plutarkhosz leírásából ismerünk (magyarul lásd W. Salgó 1986), miközben maguk az egyiptomi szövegek nem mutatják be a mítoszt annak egészében, pusztán egyes elemeire, epizódjaira utalnak, mivel a történet olyannyira közismert volt.

„(Ennek a vallásnak) a hívei fehér ruhát és fehér főveget hordanak.”¹⁰

„(2.) Az éj leple alatt, fehér öltözékben találkozni, és minden alapot nélkülöző tanításokat hallgatni, / virradat előtt pedig hazafutni, ezek a gonosz démoninak nevezett eretnkségek jelei. / Ha ilyenben vesztek részt, egész biztos, hogy büntetésben részesültök, / sőt gyermekeiteknek s unokáitoknak is ártalmára lesztek!”¹¹

(A *Jiatai* uralkodói korszak második évében) „voltak az úgynevezett Fehér Ruhás Tant követők, ezek a süket és vak, ostoba és közönséges emberek, szútrákat recitálnak és Buddha nevét mondogatják, összekeverik a férfiakat és a nőket, éjjel összegyűlnek, reggel szétszélednek [...] *Jiang(xi)*ban és *Zhe(jiang)*ban van belőlük jelenleg a legtöbb, *Fujian* pedig (a követők számát tekintve) utánuk következik.”¹²

„Betiltunk minden olyan csoportokat maga köré gyűjtő társaságot, mely magát Fehér Ruháról vagy Csodálatos Barátságról nevezi el.”¹³

„Vallását „Fényes”-nek nevezte. A ruhák közül a fehéret becsülte a legtöbbrre. Reggelente a napot imádta, esténként a holdat.”¹⁴

A fehér szín jelentőségét a legutolsó, egyébként a manicheizmus egész kínai történetéről szóló legkésőbbi autentikus forrás „világítja meg”: a fehér ruháról szóló megállapítással úgy találkozunk, hogy előtte a szerző a Fény vallását (*míngjiào* 明教) említi, utána pedig a manicheizmus szerint a fényt legnagyobb mértékben magában hordozó Nap és Hold kultuszára utal. Ezen megjegyzés szerzője, a 17. századi He Qiaoyuan 何喬遠, aki egyébként *Fujian* tartományról szóló 154 fejezetes művében (*Minsu* 閩書) rendkívüli pontos informáltságról tesz tanúbizonyságot, minden valószínűség szerint hiteles forrásból merítve utal arra, hogy az electusok ruhájának fehér színe a fényvel áll összefüggésben. A manicheus vallási praxist közelebről szemlélve azt is megérthetjük, miért kizárólag az electusok viselhették a „fényruhát”.

A manicheizmus viszonylag összetett kozmogóniájának egyik legfontosabb mozzanata, amikor a *hüülé* (anyag) világa összekeveredik a fény (Fénylélek) elemeivel, mely mozzanat után (itt most nem részletezendő módon) létrejön a jelenleg ismert világ. A manicheizmus célja a világban ilyen módon jelenlévő, „fogva tartott” élő lélek (szír: *napsā haytā*, középperzsa: *gryw zyndg*, pártus: *gryw jywndg*, ujjur: *tirig öz*) felszabadítása volt.

10 *Fozu tongji* 佛祖統記 T2035: 0378c, 0474c, *Da Song Sengshilüe* 大宋僧史略 T2126: 0253c: 其徒白衣白冠。.

11 *Jiading Chicheng zhi* 嘉定赤城志 37.20b. (Lieu 1998: 145): 白衣, 夜會, 說無根 / , 到曉奔逃, 各出門 / , 此是邪魔, 名外道 / , 自投刑辟, 書兒孫。.

12 *Songhuiyao jigao* 宋會要輯稿 (*xingfa* 刑法) 2.132: 有所謂白衣道者, 齷齪愚俗, 看經念佛, 雜混男女, 夜聚曉散 [...] 江浙於今為盛, 閩又次之。

13 *Yuanshi* 元史 105.4 [2684]: 諸以白衣、善友為名, 聚眾結社者, 禁之。

14 *Minsu* 閩書 7.32a. (Wang 1992: 10–11): 其教曰明, 衣尚白。朝拜日, 夕拜月。

„...az Élő Lélek, amely fogva van tartva és meg van bilincselve az egész világban.”¹⁵

T2-3. „Vajon az összes szent, aki ezen a világon megjelenik, és aki az ügyes eszközöket alkalmazza, képes arra, hogy velük a Fénylelket megmentse, és azt kiszabadítsa a szenvedések özönéből, hogy az a Békesség és a Boldogság (honába) jusson?”¹⁶

T II T 1319–Ch. 258a. „1. Folytonosan menti a Fénylelket, / Kiszabadítja az élet s halál [tengeréből] / A hegyek közül s a völgyekből, / A mezőről s a pusztaságból. / 2. Folyóból, tengerből s forrásból, / Füvekből, fákból, a palántából s gyümölcsből, / A Négy Udvarból s a Három Csapásból, / Vízből s a szárazról, mindenhol meg szabadít.”¹⁷

Maga ez a folyamat egyebek között konkrét értelemben is az electusokon keresztül zajlott, mivel az általuk elfogyasztott növények (pl. a dinnye vagy a szőlő) a testükben zajló emésztési folyamat által (sic!) megszabadultak anyagi szubszanciájuktól és ezáltal a gyümölcsökben és zöldegekben rejtőző fény a holdon és a napon keresztül immáron visszatérhetett eredeti hazájába.¹⁸

A ruha színének szimbolikus jelentőségét maguk a manicheusok is fontosnak tarthatták, hiszen a már említett, császárnak írt összefoglalót készítő manicheus püspök egy buddhista szútra-részlettel kívánta legitimizálni a manicheus öltözék színét:

K33–34. „A *Mahāmāyā-sūtra* azt mondja, hogy „Buddha nirvánája után 1300 évvel a szerzetesi ruha fehérré válik, és semmilyen más szín nem éri többé.”¹⁹

Mivel tehát a fény felszabadításában az electusok kitüntetett szerepet játszottak, így elengedhetetlen volt, hogy ők maguk maximális „tisztaságban” éljenek. Ezen testi és lelki értelemben vett tisztaság elérését pedig a manicheus előírások szigorú rendszere biztosította.

2. Szigorú szabályok

A manicheus közösségek, azon belül is elsősorban az electusok közismertek voltak erkölcsi és aszketikus szigorúságukról, ez a tény sokszor kerül említésre még a manicheizmusmal szemben ellenséges forrásokban is. A kínai szövegekben egyes esetekben a buddhista terminológiából vett *śīla* (jīè 戒), illetve *vinaya* (lǜ 律) szavak kínai megfelelőinek összetételéből al-

15 *Kephalaia* II.277,8–9: „ΝΙΤΦΥΧΗ ΕΤΑΝΕ ΤΕΤΧΑΛΧ ΕΤΗΗΡ Ζ[Η] ΠΡΟ|ΣΜΟΣ ΤΗΡΩ.”

16 1281a24–26 || 2 || 一切諸聖，出 / 現於世，施作 || 3 || 方便，能救明性，得離眾苦，究 / 竟安樂。

17 Ch. 258a: 常救諸明性 / 離諸生死。 / 於諸山谷中 / 原野及砂石黃 / 江海及泉源 / 卉木兼苗實 / 四院及三抵 / 水陸皆抽出。

18 Lásd például *Kephalaia* 178,5–7: „A megölt, meggyilkolt, elnyomott, leölt Léleknek nevezett, ez a gyümölcsök, a zöldegek és a magvak ereje” (ΤΕΤΑΥΤΡΕΝ ΑΡΑΧ ΧΕ ΤΦΥΧΗ [ΕΤΖΛ]ΧΑΛΤ ΕΤΖΑΤΒΕ ΕΤΖΕΨΑΩΤ ΕΠΗΛΥΤ ΝΙΤΑΧ ΤΕ ΙΘΑΝ ΝΗΚΑΡΠΟΣ ΝΙΤΩΕ ΗΠΙ ΝΗΡΕΥΕ). A folyamatról és a mögötte meghúzódkó elképzelésekről lásd BeDuhn 2000.

19 1280a18–20 || 33 || 按«摩 / 訶摩耶經»云: 『佛滅度後一千三百年，袈裟 || 34 || 變 / 白，不受染色。』

kotott, a kínai buddhista szövegekben is általánosnak számító kifejezéssel utalnak ezen előírások és szabályok összességére (T179; T273). Mint azt látni fogjuk, bizonyos szabályok betartása (*chíjiè* 持戒; *jùjiè* 具戒; T267; H220, H342) mind az auditorok, mind az electusok számára kötelező volt. A szabályoknak inkább a tiltó jellegét emeli ki a tiltó előírások (*jìnjiè* 禁戒; kopt: ΤΕΝΤΟΛΗ; középperzsa: 'ndrz [andarz]; pártus: *cxš'byd* [čaxšābed]; szogd: *cxšpδ(δ)*, *cxš'pt*; ujur: *c(a)xš(a)pat*)²⁰ elnevezés, amely szintén több alkalommal megjelenik a szövegekben (T243, T252, T263).

A manicheus előírások legismertebb formája az Öt Tiszta Előírás (*wūjīng jiè* 五淨戒; H137), illetve a Tíz Előírás (*shíjiè* 十戒; H392; H414). Meglepő módon, az Öt Előírás (ujgur: *biš c(a)xš(a)pat*; középperzsa: *pnz'n 'ndrz'n nyw'n 'y xw'styy* [„az öt kiváló erényes parancs”];²¹ szogd: *pnc cxš'pδ*) az általánosabb és a szigorúbb, vagyis ez vonatkozik az electusokra, a „tisztákra” (*jīng* 淨). Ez a számosság egyértelműen az egyébként hasonló jellegű buddhista szabályoknak az ellentéte. Míg a kínai források egyik esetben nem sorolják fel egyenként ezeket a szabályokat, addig a kopt, a középiráni és az ujur források konkrétan beszámolnak az Öt Előírásról. A nyugati manicheus forrásokban például elsősorban az ötös rendszert említik: „(Öt) parancs létezik, melyet Isten az öt (...) adott, akiket kinevezett Egyházába.”²²

1. A parancs, hogy ne hazudjunk 2. A parancs, hogy ne öljünk 3. A parancs, hogy ne együnk húst 4. A parancs, hogy tiszták maradjunk 5. Az áldott szegénység parancsa.²³

(Az Öt Előírás) „az igazság, a nem-ártás, a tisztaság, a száj tisztasága és az áldott szegénység.”²⁴

„1. A parancs, hogy bűn nélkül legyünk 2. Az igaz parancsolat, hogy (ne kövessünk el) tisztátalan és bűnös cselekedeteket 3. A parancsolat, hogy a testben tiszták legyünk 4. A parancsolat, hogy a száj tiszta legyen 5. A parancsolat, hogy áldott szegénységben éljünk.”²⁵

Érdekes, bár érthető jelenség, hogy az auditorok számára kötelező tíz előírás (ujgur: *on c(a)xš(a)pat*) kifejtve viszonylag ritkán bukkan fel az elsősorban az electusok által és az electusok számára írt manicheus művekben, melyekben általában csak említés történik róluk.

20 *Xuānstoānīfǔ* XV C; Sundermann 1985: 358. n.19; Tongerloo 1984: 247.

21 M 174 (Boyce 1975: dy): „pnz'n 'ndrz'n nyw'n 'y xw'styy [panzān andarzān nēwān ī xwāsti].”

22 *Zsoltárkönyv* 161,21–22: „ΤΕ ΝΕΝΤΟΛΗ ΝΕΤ[Α]ΠΝΟΥΤΕ ΤΕΕΥ ΛΠΤ[ΟΥ] Ν ΝΕΤΑΥΤΑΦΟΥ ΖΗΤΓΕΚΚΑΧΙΑ.”

23 *Zsoltárkönyv* 33,18–23: 1. [ΤΕΝ]ΤΟΛΗ ΔΕΚΑΕ ΝΒΧΙ ΒΑΛ Φ· ΤΕΝΤΟΛΗ [ΧΕ]ΚΑΕ ΝΒΖΩΤΕ Ζ· ΤΕΝΤΟΛΗ ΔΕΚΑ[Ε ΝΝ]ΟΥΩΗ ΣΑΡΞ Ψ· ΤΕΝΤΟΛΗ ΔΕΚΑΕ [ΕΝΑ]ΤΟΥΒΑΝ Ζ· ΤΕΝΤΟΛΗ ΠΠΗΠΤΖΗΚΕ ΠΗΚΑΡΙΟC.

24 M 14 V 17–23 (Boyce 1975: bz): (pnc cxš'pδ:), „ršty'q, pw'zrmy', dyncyhyft, qwcyzprty', frnxwndc dšt'wc.”

25 T II D 258–260 (Bang–Gabain 1930: 196–199): 1. yazinčsizin ärmäk c(a)xšapt 2. kirliḡ ayıḡ qil[inčy qilmamaq] kirt[ü] c(a)xšapt 3. ät-[δ]z arıyın ärmäk c(a)xša[pt] 4. ayız arıyın ärmäk c(a)xša[pt] 5. qutluy čyayın ä[rmäk] c(a)xšapt. Vö. BeDuhn (2000: 41) táblázatát.

„Kilencedszer. Mivel régóta betartjuk a Tíz Előírást, így szükséges, hogy hármat a szájjal, hármat a szívvel, hármat a kézzel és egyet teljes lényünkkel kövessünk.”²⁶

Konkrét leírást ismét egy külső forrásból kapunk, ezúttal a 10. századi arab *Kitáb al-Fihris*től, amely egyébként is sok szempontból számos megbízható információt tartalmaz.²⁷

„1. A bálványok imadásától való tartózkodás 2. A hazugságtól való tartózkodás 3. A mohóságtól való tartózkodás 4. Az öléstől való tartózkodás 5. A paráználkodástól való tartózkodás 6. A lopástól való tartózkodás 7. A hamis tanúságtevéstől (való tartózkodás) 8. A varázslástól (való tartózkodás) 9. A kétfajta véleményen (való állástól), vagyis a vallással kapcsolatos kétségtől való (tartózkodás) 10. A munkában való hanyagságtól és nemtörődomségtől való tartózkodás.”²⁸

Az electusok öt parancsa vegyesen pozitív és tiltó megfogalmazású, az auditorok tíz előírása viszont kizárólag tiltásokból áll.²⁹ Ennek kapcsán érdemes kitérni a buddhista előírásokkal való kapcsolatra. Első látásra úgy tűnhet, hogy a manicheus előírárendszer a buddhista szabályok számbeli megfordítása, vagyis míg a buddhizmusban a tíz előírás a szigorúbb és így az szól a szerzeteseknek, addig a manicheizmusban a tíz szabály a világiaknak, vagyis az auditoroknak szól. Részletesebben elemezve láthatóvá válik, hogy míg a buddhista tízes rendszer az ötös bővítése,³⁰ addig a két manicheus szabályzat (bizonyos nyilvánvaló tartalmi aspektusokat leszámítva) semmilyen konkrét kapcsolatban nem áll egymással, egy egészen más logika szerint van felépítve mindkettő. Mint ezt Sims-Williams is megjegyezte, a két rendszer között nem érdemes semmilyen történeti kapcsolatot feltételezni.³¹

26 *Xuāstōwǎnǐfǔ* IX A: „Toquzunč on č(a)xšap(a)t tutduqumuzda b(ä)rü üč ayzün üč köñ(ü)lün üč äll(i)gin bir q(a)m(a)ğ öziün.” „Hatodszor: Istenem, ha régóta gondolatban, szavakban, cselekedetekben elkövettük volna a tízfajta bűnt.” (*Xuāstōwǎnǐfǔ* VI A: „ältünč y(ä)mä t(ä)ñrim södä b(ä)rü saqñčün sözün qñlñčün: on türlüg suy yazuq qñlñm(i)z ärsär.”) A felsorolásból kitűnik, hogy ezek nem teljesen az ismert tíz előírás ellentétei (pl. hamis tanúskodás, ártatlan ember üldözése, fekete mágia gyakorlása, élőlények megölése, mások becsapása, mások vagyonának a felhasználása, a Nap és a Hold istenének helyeslése ellen cselekedni), a szöveg inkább néhány elítélendő tettet sorol fel (vö. Asmussen 1965: 216–217).

27 Lásd Sundermann 1999.

28 *Al-Fihrist* 64,12–14 [789]. Részleteiben lásd még M 1/266 (Müller 1912: 21); *Xuāstōwǎnǐfǔ* IX A; XV C; M 5794 II + M 6062. Ez utóbbiban szó esik a következők tiltásáról: hazugság, gyilkosság, lopás, paráználkodás, mohóság, mágia, bálványimádás, olyat tenni más élőlénynek, amit magunk nem szeretnénk.

29 Sims-Williams 1985: 573.

30 A kínai terminológiában a világiakra vonatkozó öt szabály: 1. nem öl élőlényeket (*bù shāshēng* 不殺生) 2. nem lop (*bù tōudào* 不偷盜) 3. nem viselkedik szexuálisan szabadosan (*bù xiéyín* 不邪淫) 4. nem beszél hamisan (*bù wàngǔ* 不妄語) 5. nem iszik alkoholt (*bù yǐnjiǔ* 不飲酒). Ezt egészíti ki a szerzetesek számára további öt szabály: 6. Nem eszik nem megfelelő időben (dél után) (*bù fēishí shí* 不非時食) 7. Nem énekel, nem táncol, nem vesz részt látványosságokban (*bù gēwǔ, guānfēng* 不歌舞觀聽) 8. Nem használ ékszereket, illatosítókat vagy kenőcsöket (*bù tú shì, xiāng, mǎn* 不塗飾香鬘) 9. Nem ül magas és széles ágyra (*bù zuò gāoguǎng dàzhuàng* 不坐高廣大狀) 10. Nem gyűjt aranyat, ezüstöt, kincseket (*bù xū jīnyǐnbào* 不蓄金銀寶). Lásd például T1453: 0460b; T1424: 0216c; T1471: 0926b.

31 Sims-Williams 1985: 573. n.2.

Az electusokra vonatkozó fent említett öt szabályt megvizsgálva, a kopt, a szogd és az ujjur forrásokat összehasonlítva a következő megfelelések tehetők:

KOPT ³²	SZOGD ³³	UJGUR ³⁴
1. ne hazudjunk	1. az igazság	1. bűn nélkül legyünk
2. ne öljünk	2. a nem-ártás	2. tisztátalan és bűnös tettek elkerülése
3. ne együnk húst	4. a száj tisztasága	4. a száj tiszta legyen
4. tiszták maradjunk	3. a tisztaság	3. testben tiszták legyünk
5. áldott szegénység	5. az áldott szegénység	5. áldott szegénységben éljünk

A megfelelésekből viszonylag egyértelmű tehát, hogy az első parancs a hazugság elkerülésére, a harmadik pedig a húsevés tilalmára vonatkozik. Ezt a kettőt együtt szokták a száj pecsétjének is nevezni, mivel mindkettő (hazugság, húsevés) a szájjal elkövetett bűnöket tiltja. A negyedikként említett tisztaság a test tisztaságára, tehát a cölibátusra vonatkozik, ebből következőleg nevezték az „öl pecsétjének” is. Az ötödikként említett áldott szegénység (tehát saját vagyon nem birtoklása) mellett a második pont érdemel különleges figyelmet. Míg a kopt forrásban az ölés fogalma szerepel, addig a buddhista hatást tükröző szogd és az ujjur megfogalmazás egyértelművé teszi, hogy itt egy sokkal általánosabb értelemben vett, minden cselekedetre kiterjedő nem-ártásról van szó. Ez a nem-ártás nem pusztán a másik emberre irányul, hanem a világban mindenütt, mindenben jelenlévő Fény bántásától való tartózkodásra.

Ezen utolsó, az ártó cselekedeteket tiltó szabály a kéz pecsétje, ezért nevezik a szájjal, a kézzel és az öllel elkövetett bűnös tettek elkerülését a források Három Pecsétnek is (kopt: $\Psi\Lambda\text{MTE}$ $\text{N}\text{O}\text{P}\text{P}\text{A}\text{R}\text{I}\text{C}$, latin: *tria signacula*, középperzsa: *sn'n mwhr'n*, szogd: *'dry t'p'kw*, ujjur: *üč t(a)mya*, kínai: *sānyin* 三印).³⁵

3. Láthatatlan kezek

Mint fentebb láthattuk, a manicheus electus éppen azt tekintette elsődleges céljának, hogy különleges testi és erkölcsi tisztasága révén alkalmas „tisztító-edénye” lehessen a világban szenvedő Fénynek, ezért nyilvánvaló, hogy neki magának tilos bármilyen módon ártani ugyanennek a Fénynek. Mivel lényegében a világ összes létezőjében jelen van a szenvedő Fénytermészet, így az electusok nemcsak embert és állatot nem ölhetek, de gyümölcsöt sem (vagyis nem téphetek le a fáról semmit), nem szánhatták fel a földet, sőt elméletileg vízben sem fürödhetek, mivel ezzel a vízben lévő Fénytermészetet megsértették, „megölték” volna,

³² Zsoltárkönyv 33,18–23.

³³ M 14 V 17–23.

³⁴ T II D 258–260 (Bang–Gabain 1930: 196–199).

³⁵ Lásd még *De moribus Manichaeorum* 10,19; 11,20; 13,27; 17,54, 57; 18,65, *Zsoltárkönyv* 115,31–33; *Kephalaia* 192,8–13. Lásd még Puech 1979: 310–311; BeDuhn 2000: 33–38.

ezért felelt meg tehát a fenti kopt „ne öljünk” fogalom a szogd forrásban említett „nem-ártásnak”.

„(A manicheusok) úgy vélik, hogy az auditorok lelke visszatér az electusokba, vagy szerencsésebb esetben az electusok ételébe, és akkor megtisztulnak és semmilyen (más) testbe nem kell vándorolniuk. Úgy vélik, hogy más lelkek a szarvasmarhákba kerülnek, vagy bármibe, ami a földben gyökerezik és ott tápláltatik. Úgy gondolják ezért, hogy a füvek és a fák úgy élnek, hogy érzékelnek, és ha megsértik őket, akkor fájdalmaik vannak, ezért aztán senki sem tudja kihúzni vagy leszedni őket anélkül, hogy fájdalmat ne okozna. Emiatt még a tövisektől is tilos megtisztítani a földjeiket. Őrült módon a legártatlanabb tevékenységet, a földművelést többszörös gyilkossággal vádolják. Ugyanakkor úgy vélik, hogy saját auditoraiknak megbocsáttatnak (ezek a bűnők), mivel ők az electusokat étellel látják el, és az az isteni szubsztancia az electusok gyomrában megtisztulva kieszközi a bocsánatot az ételfelajánlást tevő számára. Így az electusok semmit sem dolgoznak a földeken, nem szednek gyümölcsöt, még egy levelet sem tépnek le, hanem azt várják, hogy ezeket az auditoraik hozzák el az ő [electusok] használatukra, így saját léhaságuknak élhetnek mások gyilkosságai által. Ugyanezeket az auditorokat ugyanakkor figyelmeztetik, hogy ne öljenek állatot a húsevéshez, nehogy megsértsék a sötétség égben lekötözött fedelmeit, akiktől szerintük minden hús ered.”³⁶

„És amikor kenyéret akarnak enni, először így imádkoznak (az electusok), a kenyérhez szólva: »Nem én arattalak, nem én öröltelek, nem én szaggattalak, nem én tettelek kemencébe. Más készített el téged, és hozott el hozzám. Én vétek nélkül eszlek meg téged.« (...) Ezért nem végezhetnek semmilyen munkát.”³⁷

³⁶ *De haeresibus* 46.12: „Animas Auditorum suorum in Electos revolvi arbitrantur, aut feliciore compendio in escas Electorum suorum, ut iam inde purgatae in nulla corpora revolvantur. Ceteras autem animas et in pecora redire arbitrantur et in omnia quae radicibus fixa sunt atque aluntur in terra. Herbas enim atque arbores sic putant vivere ut vitam quae illis inest et sentire credant et dolere cum laeditur, nec aliquid inde sine cruciatu eorum quemquam posse vellere aut carpere. Propter quod agrum etiam spinis purgare nefas habent. Unde agriculturam, quae omnium artium est innocentissima, tamquam plurimum homicidiorum ream dementer accusant. Suisque Auditoribus ideo haec arbitrantur ignosci quia praebent inde alimenta Electis suis ut divina illa substantia in eorum ventre purgata impetret eis veniam quorum traditur oblatione purganda. Itaque ipsi Electi nihil in agris operantes, nec poma carpentes, nec saltem folia ulla vellentes, exspectant haec afferri usibus suis ab Auditoribus suis, viventes de tot ac tantis secundum suam vanitatem homicidiis alienis. Monent etiam eosdem Auditores suos ut, si vescuntur carnibus, animalia non occidant, ne offendant principes tenebrarum in caelestibus colligatos, a quibus omnem carnem dicunt originem ducere.”

³⁷ *Acta Archelai* X.5-7: „Si quis laverit se in aqua, animam suam vulnerat. (...) et cum voluerint manducare panem, orant primo, ista dicentes ad panem: »Neque ego te messui neque molui nec in clibanum te misi; alius te fecit et detulit te mihi; ego innocenter te manduco.« (...) et propter hoc illicitum est apud eos opus.” [εἰ τις λούεται, εἰς τὸ ὕδωρ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν πῆσσει (...) καὶ ὅταν μέλλωσιν ἐσθίειν ἄρτον, προσεύχονται πρῶτον, οὕτω λέγοντες πρὸς τὸν ἄρτον, ὅτε δε ἐγὼ ἐθέρισσα ὅτε ἤλεσα ὅτε ἐθλιψά σε ὅτε εἰς κλίβανον ἔγαλον' ἀλλὰ ἄλλος ἐποίησε ταῦτα καὶ ἤνεγκέ μοι' ἐγὼ ἀνατιώξω ἔφαγον. (...) καὶ διὰ τοῦτο ἀπίσθηται αὐτοῖς ἔργον ποιῆσαι.]. Az *Acta Archelai*-ből származó jelen idézet fordításakor a latin szöveget vettem alapul, de a teljesség kedvéért szögletes zárójelben megadom a görög verziót is.

A nem-ártás elve egyébként olyan domináns szerepet töltött be a manicheizmusban, hogy egyes kutatók inspiráló erőként a dzsainizmust sejtették mögötte.³⁸ A mindennapi tevékenységhez kapcsolódó túlzott szigorú időközben egyes manicheus irányzatok enyhítették, így például egy szogd nyelvű levélben arról a felháborodásról olvashatunk, melyet egy kevésbé szigorú irányzathoz tartozó női kiválasztott (*electa*) földásása, favágása és fürdése a többi, szigorúbb irányt követő *electusok*ban kiváltott.³⁹

Ez utóbbi enyhítés azonban kizárólag a földdel, a vízzel vagy a növények leszedésével kapcsolatban merült fel, minden másban (pl. állatok elpusztítása) kitartottak az eredeti előírások mellett. A manicheusok közismerten olyannyira ragaszkodtak a nem-ártás elvéhez, hogy Nyugaton elég volt valakit arra kérni, hogy taposson el egy hangyát, ha meg akartak bizonyosodni arról, hogy már nem követi Mānī tanításait.⁴⁰

Felvethető az a hipotézis, hogy a turfáni leletek között ezen rendkívül szigorú, a manicheus kozmogóniában gyökerező nem-ártás elvének megtaláljuk a képi megjelenését is: az *electusok*at rendszeresen úgy látjuk viszont, hogy (amennyiben nem éppen valamilyen szertartást vagy egyéb tevékenységet végeznek) kezüket mindig a fehér ruhájukba rejtik, így kezük lényegében láthatatlan.⁴¹

Hozzá kell tenni, hogy a kéz elrejtése nem kizárólag az *electusokra* jellemző, hanem előfordul, hogy az ő közelükben megjelenő, tehát éppen velük együtt valamilyen szertartást vagy egyéb tevékenységet végrehajtó auditoroknál is megjelenik, akik tehát saját, nem fehér ruhájukba rejtik kezüket.⁴² Habár a korabeli öltözködési szokások nélkül nyilvánvalóan maguk az ábrázolások sem lennének ilyenek, mégis feltételezhető, hogy az *electusok*at ábrázoló kép nem pusztán „életképi” szinten kívánja visszaadni az *electusok* kéztartását, hanem ezen felül valamilyen szimbolikus jelentőséggel is bír. Érdemes hozzátenni, hogy bár a kezek eltakarása a legfeltűnőbb, de hasonló a helyzet a lábakkal, azokat is mindig elrejtik a lényegében a teljes testet fedő ruházat. Szintén kiemelendő, hogy a korabeli nem-manicheus (pl. buddhista) ábrázolásokon nem figyelhető meg ilyen tendencia. Mint fent említettük a nem-ártás, tehát a „kéz pecsétje” mind az *electusok*nál, mind az auditoroknál a kötelező előírások közé tartozott, bár a megvalósítás mértéke nyilvánvalóan különbözött a két csoport esetében: az *electusok*nál a szabályok betartásának „tökéletesnek” kellett lennie (fehér ruhába rejtett kéz), míg az auditorok bizonyos mértékben elkövethettek ilyen bűnöket (pl. gyümölcszedés, szántás), különösen akkor, ha ezzel az *electusok*at segítették (színes ruhába rejtett kéz). A kérdés természetesen az, hogy ezen ikonográfiai motívumot megerősítik-e a szöveges emlékek.

³⁸ Fynes 1996: 24, 40; vö. Woschitz 1989: 105–108, egy kopt utalás új értelmezésével összefüggésben a kérdéstről lásd Gardner 2005.

³⁹ Sundermann 1984: 305–309, lásd ennek javított változatát Sundermann 2007: 408–410.

⁴⁰ Adam 1954/19692: 60–61; Lieu 1998: 142.

⁴¹ Például lásd Manicheus *electusok*: LeCoq 1913: Taf.1: <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFc-42/V-1/page/0031.html.en>; női és férfi kiválasztott (LeCoq 1913: Taf.3.): <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFc-42/V-1/page/0037.html.en>; három *electus* és egy auditor: LeCoq 1923: Taf. 8a: <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFB-2/V-2/page/0086.html.en>; Manicheus kiválasztottak az ún. Béma-ünnepen: LeCoq 1923: Taf. 8b.: <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFB-2/V-2/page/0087.html.en>; női kiválasztottak (*electae*) kezüket elfedő öltözékben: LeCoq 1923: Taf. 2: <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFB-2/V-2/page/0073.html.en>.

⁴² Például lásd LeCoq 1923: Taf. 8a: <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/LFB-2/V-2/page/0086.html.en>.

„Azt is mondják, hogy ha valaki a földön sétál, azzal árt neki, ha karját mozgatja, azzal a levegőnek árt, mert a levegő az emberek, az állatok, madarak, halak, csúszómászók és minden evilági dolognak a lelke.“⁴³

„Ha a havat, az esőt vagy a harmatot megérintettem; ha olyan földre értem, ahol valami kicsírázott vagy kinőtt, így általam azon zavar [összekeveredés] keletkezett...“⁴⁴

„Ó, Istenem! Nyomorultak és bűnösök vagyunk, tartozunk neked, és adósaidd vagyunk, a mohóság, a szégyentelenség és gonoszság miatt. Gondolattal, szóval és cselekedettel: szemünkkel nézván, fülünkkel hallván, nyelvünkkel szólván, kezünkkel fogván, lábunkkal taposván, szakadatlanul gyötörtük az öt isten fényét, a száraz és nedves föld ötféle élőlényeit, ötfajta fát és növényeit!“⁴⁵

„Illendő, hogy az ember odafigyeljen lépéseire az úton, nehogy rátaposszon a Fénykeresztre [Fénylélekre, K.G.] lábával, és elpusztítsa a növényzetet.“⁴⁶

„És (az Élő Lélek) hetedik (sebe a szárazon): minden élőlény lépése és taposása, akik rajta lépdelnek és őt tapossák.“⁴⁷

A latin, a kopt, a középperzsa, a szogd és az ujjur szövegek tehát egyaránt alátámasztják, hogy a manicheusoknak mindent meg kellett tenniük annak érdekében, hogy a világban jelenlévő Fénynek ne legyenek ártalmára: ezt az auditorok a maguk tíz előírásával, az electusok pedig az ötös, de jóval szigorúbb szabályrendszerével igyekeztek megvalósítani. A fehér ruhába rejtett kezek és lábak tehát egyebek között a cselekedetekben történő teljes mértékű nemártást voltak hivatottak szimbolizálni.

Hivatkozott irodalom

Adam, Alfred (ed.) 1954/1969². *Texte zum Manichäismus*. (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 175.) Berlin: Walter de Gruyter et Co.

43 *Acta Archelai* X.7–8: „Et illi dicunt, si quis ambulat in terra, laedit terram, et qui movet manum, laedit aërem, quia aër anima est hominum et animalium et volatilium et piscium et repentium et si quid est in hoc mundo.” [καὶ εἰ τις περιπατεῖ χεῖρα, γλάττει τὴν γῆν· καὶ ὁ κινῶν τὴν χεῖρα γλάττει τὸν ἀέρα, ἐπειδὴ ὁ ἀῆρ ψυχὴ ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν πετεινῶν καὶ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ἐρπετῶν καὶ εἰ τις ἐν κόσμῳ ἐστίν].

44 M 801a: 577–580 (Henning 1937: 35 [449]): „tyh wfr' w'r nmb ps'wt'd'rm z'yh z'tyTcy tytyy kw w rwwd ptyrwō mn'h prywyō wryō ptryōd 'skw'L”

45 Kakuk 1985: 98. *Xuāstōānft* XV C: „t(ā)nrīm āgsūklūg yazuqluγ biz ötägčī birimčībiz todunčsuz uwutsuz suq yāk ütčīn : saqīnčīn sōzīn qīlīnčīn y(ā)mā kōzīn kōrūp qulqaqīn āsīdīp tilīn sōzlāp ālgīn sunup adaqīn yorīp ūrkā ūzūksūz āmgātīrbīz : bīs t(ā)nrī y(a)ruqīn quruy ōl yīrīg bīs tūrlūg tūnl(ī)γ bīs tūrlūg otuy ūγāčīγ.”

46 *Kephalaia* 208,17–19: „σφε ἀπρωε ἀτρεφῶσφτ ζα ρετῆ ἱπσαπ ετφαιαζε ζη ογναιτ κε νεφζημ πσταυρος ηπογαίνε ηρετῆ ηῖτεκο ηρωτ.” A *Kephalaia* 85. fejezete (208,11–213,20) egyébként kifejti, hogy azok az electusok, akik nem önző céllal, hanem a tanítás terjesztése érdekében, az úton haladva okoznak fájdalmat a Fénykeresztnak, azoknak ez nem számtattatik be bűnként.

47 M 12 V 9–13. (Sundermann 1985: 295): „wd 'y hftwm prysprys(n) '(w)d frxw'hyšn 'y wysp'(n) d'm'n 'ys 'br prysprynd 'wd frxw'hynd [ud ī haftom parispparīšn ud fraxwāhīšn ī wīspān dāmān īs abar parispparēnd ud fraxwāhēnd].” Hasonló utalás található a *X'āstoānft* III C-ben.